

NICO RIEMERSMA

'Jezus van Nazaret' van Gerhard Lohfink

Persoon en werk

Gerhard Lohfink (1934) was tot 1986 hoogleraar NT aan de Eberhard Karls Universität in Tübingen. Hij functioneert als r.k. theoloog in de Katholische Integrierte Gemeinde. Sinds 2008 werkt hij aan de Pontifical Lateran University in Rome als hoofd van 'De theologie van het Volk Gods'. Hij is de jongere broer van Norbert Lohfink (1928), hoogleraar OT aan het Philosophisch-Theologische Hochschule Sankt Georgen in Frankfurt am Main.

Aan het begin van zijn loopbaan heeft hij zich vooral met het Lucasevangelie beziggehouden: *Die Himmelfahrt Jesu: Erfindung oder Erfahrung?* Stuttgart 1972; *Die Sammlung Israels: Eine Untersuchung zur lukanischen Ekklesiologie*, München 1975. Andere studies van Lohfink gaan over het onzevader, de bergrede, het gebed, de kerk, Maria, Jezus' laatste dag, zijn dood en opstanding/eeuwig leven. In dit boek *Jezus van Nazaret. Wat wou Hij? Wie was Hij?* (Carmelitana, Gent 2015; 630 pag.; ISBN 978-90-76671-95-6) zijn alle thema's waar Lohfink eerder over schreef, bij elkaar gebracht. De ondertitel van het boek luidt letterlijk: 'Wat hij wou? Wie hij was?' In de eerste twaalf hoofdstukken staat de vraag centraal wat hij wilde, de daarop volgende hoofdstukken 13 t/m 21 gaan over de vraag wie hij was.

De zogenaamde historische Jezus

In het eerste hoofdstuk 'De zogenaamd historische Jezus' zoekt Lohfink te verklaren waarom er bijna jaarlijks nieuwe boeken over de historische Jezus verschijnen?

(a) Het is de behoefte om te weten wat en hoe iets precies gebeurd is.

(b) De evangeliën missen tal van details over Jezus waar mensen wel nieuwsgierig naar zijn.

(c) Daarnaast bestaat het vermoeden dat de evangeliën Jezus mooier en groter gemaakt hebben dan hij werkelijk is. Lohfink vindt dat bij de evangeliën geen sprake is van 'overschilderingen', maar van 'interpretaties'. Zij duiden Jezus: zijn woorden en daden, kortom zijn leven. Je kunt die niet door de zeef van kritiek halen in de veronderstelling dat dan de feiten overblijven. Je dient je overigens te realiseren dat in veel zogenaamde feiten ook al interpretatie zit, interpretatie die met taal gegeven is, maar die al begint bij de receptie van de zintuiglijke indrukken door onze hersenen.

Het is de vraag of een historische documentaire recht zou doen aan Jezus en waar het bij hem werkelijk op aankomt: zijn roeping, zijn zending, het mysterie van zijn persoon: zou dan zichtbaar worden dat in deze mens de *logos* (= het Woord) van God tegenwoordig is geworden?

Daarbij komt dat Jezus ondenkbaar is zonder Israël, in wiens traditie hij geleefd heeft. Hij kan niet gedacht en begrepen worden zonder de tradities van Israël.

Nu doen zich wel ook tal van andere interpretaties van zijn leven voor. Men wist de canonieke en apocriefe interpretaties van elkaar te onderscheiden door een 'onbedrieglijke intuïtie voor de authentieke, op de apostolisch teruggaande overlevering'. De aandacht van Lohfink zal 'natuurlijk' (*sic*) vooral uitgaan naar de oudste teksten.

Hoofdthema's: Gods heerschappij + het verzamelen van Israël

(1) Centraal bij Jezus staat de verkondiging van Gods heerschappij, waar de aanduiding 'koninkrijk van God' gebruikelijker is. Lohfink houdt het woord 'heerschappij' voor een juistere aanduiding dan 'koninkrijk', omdat het om een dynamisch begrip gaat. Die (eindtijdelijke) heerschappij is 'nabij' (Mar.), is 'vandaag' (Luc.). Lohfink duidt het als

tegenwoordigheidseschatologie. Gods heerschappij breekt nu aan. Ze wordt zichtbaar in Jezus' helende daden, maar ook in zijn diepste vernedering aan het kruis. Het begrip 'Gods heerschappij' kan voortaan niet meer geformuleerd worden zonder dat tegelijk over Jezus' overgave tot in de dood gesproken wordt.

De Godsheerschappij heeft haar tijd (*kairos*), maar ook haar adres (Lohfink spreekt hier van plaats [*topos*]): het Godsvolk/Israël, veel meer dan 'de mens'. Het was Jezus niet om de afzonderlijke mens en de innerlijke ziel te doen (contra Adolf von Harnack), hij had een veranderde samenleving op het oog. De heerschappij van God is dan ook niet een zuiver religieuze aangelegenheid, noch een bovennatuurlijke zaak, noch is het zo dat Gods koninkrijk en de kerk met elkaar samenvallen. God begint klein, op een bepaalde plaats in de wereld, en wel bij Abraham die tot een volk wordt dat er is omwille van de andere volkeren. De verhouding tussen Gods heerschappij en het Godsvolk, respectievelijk tussen Gods heerschappij en de kerk is er niet één van identiteit, maar van correlatie. De onzichtbare werkelijkheid is het koninkrijk van God, het zichtbare teken voor het ongrijpbare van het koninkrijk van God is het Godsvolk, respectievelijk de kerk.

(2) Lohfink brengt met het eindtijdelijk 'bijeengbrengen/verzamelen van Israël' (Deut. 30,1-5; Jes. 11,12-13) een geheel nieuw aspect in. Hij ziet dat terug in het optreden van Johannes (Mat. 3,12), maar ook in het optreden van Jezus, en wel in de bede 'Uw naam worde geheiligd' die hij opvat als een smeekbede tot God dat hij zijn volk uit de verstrooiing zou bijeenbrengen, dat hij het weer tot een volk zou maken, dat Hij het een nieuw hart zou geven en met de heilige Geest zou vervullen (zie Ez. 36), maar ook in zijn keuze van twaalf leerlingen als verbeelding van het verzamelde Israël. Jezus zou volgens Lohfink zelf geen actieve missionering van de heidenen op het oog hebben gehad. Het is God wel om de heidenen te doen. Jezus zou wel de voorstelling van de volkerenbedevaart opgenomen hebben en haar tegen Israël gebruikt hebben.

Roeping tot navolging

Jezus' optreden begint met de roeping van de leerlingen om hem te volgen, d.i. letterlijk om hem achterna te gaan zoals de leerling achter de rabbi.

(1) Toch is de verhouding tussen rabbi en leerling niet het historisch model geweest voor de onderlinge verhouding tussen Jezus en zijn leerlingen:

(a) Het gaat bij de rabbi niet om navolging, maar om het leren van Tora.

(b) De leerling kiest zelf zijn rabbi.

(c) De leerlingen moet zijn leraar dienen.

(d) De rabbijnen met hun leerlingen kenden een vast onderwijssysteem en *stabilitas loci* (= een vaste verblijfplaats), maar ook bestaanszekerheid.

(2) Ook de charismatisch-profetische vrijheidsstrijders (= de Zeloten) riepen op tot navolging. Ook hen is het om het koninkrijk van God te doen. Ook zij deden een dringende oproep om je leven in dienst te stellen van het koninkrijk van God en alle bestaanszekerheid op te geven. Maar Jezus distantieert zich sterk van hen, zoals ook blijkt uit zijn voorschriften voor hun uitrusting: geen stok om mee te kunnen slaan, geen schoenen waarmee je zou kan vluchten als er gevaar dreigt, en geen geld.

(3) Lohfink ziet de roeping van Elisa door Elia (1 Kon. 19,19-21) wel als een voorbeeld voor Jezus' roeping van zijn leerlingen, een roeping in vrijheid, een roeping die direct begint, een roeping die niet professioneel is. Deze roeping behoort bij de proclamatie van Gods heerschappij, zoals hun zending laat zien. Er zijn namelijk veel arbeiders nodig voor de oogst.

Lohfink merkt op dat er rond Jezus verschillende vormen van betrokkenheid (= 'roeping') op Jezus zijn:

(a) Een grote kring van leerlingen (mannen en vrouwen), sommigen zijn zelfs bij name bekend: Jozef Barabbas, Kleopas, Natanaël; Maria van Magdala, Johanna, Salome.

(b) De twaalf, uitgekozen uit de grotere kring van leerlingen, bij name bekend; 'ze zijn een teken, door Jezus ingesteld om Gods wil: de eindtijdelijke vernieuwing van het twaalfstammenrijk zichtbaar te maken'.

(c) Mensen die onderweg met Jezus mee trekken, onder wie Bartimeüs en de man uit Gerasa, geen leerlingen in de strikte zin van het woord.

(d) Aanhangers van Jezus die niet met hem meetrekken, maar thuis blijven; ze kunnen sympathisant genoemd worden, zoals Lazarus, maar ook de huizen waar Jezus en de leerlingen gastvrij worden opgenomen. Lohfink noemt ze 'ankerplaatsen'.

(e) Occasionele helpers: mensen die de leerlingen een beker water geven, Jozef van Arimatea die een grafkamer ter beschikking stelt.

Een radicale levenswijze houdt Lohfink niet alleen karakteristiek voor de leerling, maar voor eenieder hierboven genoemd, onder verwijzing naar de Bergrede in Matteüs! Er bestaat dan ook geen tweestandenethos (= de leerlingen en de rest van het Godsvolk). Eenieder heeft 'volmaakt' te zijn. Jezus wil mensen 'helemaal' (*tamim*), hoewel dat voor iedereen anders is.

Gelijkenissen en wonderen

Lohfink vraagt aandacht voor de spreekstijl van Jezus: nauwkeurig, precies, kort en raak, ingenieus en vindingrijk (zie b.v. Luc. 11,27-28). Zijn woorden zijn dikwijls stoorzenders die mensen wakker willen schudden (zie Mat. 7,4-5; 19,24). Zijn gelijkenissen bevatten ontzettend veel 'wereld': van heersers en politici, zakenlui en grootgrondbezitters, huisvrouwen en dagloners, vissers en landbouwers. En dan gaat het niet alleen ook vrome en voorname mensen, maar ook over zwendelaars en schijnheiligen, bedriegers en gentleman-oplichters, zoals de corrupte beheerder in Lucas 16,1-13 en de behendige miljonaar in Matteüs 25,14-30. Jezus maakt voor zijn verhalen gebruik van ronduit spannende, ongewone, zelfs immorele materie. Wat een durf om daarmee uitspraken te doen over Gods heerschappij. Gods zaak zal niet slagen, zegt Jezus, met lafaards, met mensen die niet in beweging komen, die zichzelf voortdurend veilig willen stellen, die liever afwachten dan handelen. Gods nieuwe wereld zal alleen maar slagen, als mensen bereid zijn om risico's te nemen, alles in te zetten, alles op alles te zetten en met een uiterste vastberadenheid 'doeners' te worden.

Jezus heeft niet alleen in woorden gesproken, maar ook door gebaren, symbolen en tekenen gehandeld. Daarbij is hij aan de lichamelijke dimensie van het bestaan niet voorbijgegaan, zoals blijkt uit zijn handoplegging, wassen van de voeten en aanraken van melaatsen. Dikwijls doorbreken veel van deze gebaren de culturele gewoonten van die tijd. Vaak ook verdichten deze gebaren zich tot symboolhandelingen, zoals blijkt uit de genezing van de man met de verschrompelde hand, waar de genezing tot een demonstratie en provocatie (van de sabbat) wordt (Luc. 6,6-11). Ook de manier waarop hij een nieuwe familie sticht (Mar. 3,20-35) is een symboolhandeling te noemen met een juridische dimensie. Datzelfde geldt voor de aanstelling/'schepping' van de twaalf (Mar. 3,13-19). Andere symbool-handelingen: de intocht in Jeruzalem, de tempelactie en het brood- en wijngebaar op het paasmaal.

Jezus' publieke optreden wordt ook gekenmerkt door machtsdaden en tekenen, in de kerk 'wonderen' genoemd. Josephus verwijst daarnaar in een kleine aantekening. In de evangeliën wordt in algemene zin gesproken van duiveluitdrijvingen en genezingen (Luc. 10,13; 13,31-33). De feitelijkheid kan niet worden ontkend, maar wordt door Jezus' tegenstanders wel vaak aan duivelse krachten toegekend. De wonderen worden vaak in categorieën ingedeeld, met als belangrijkste onderscheid: genezingswonderen en

natuurwonderen, maar de grenzen zijn vaak vloeiend: een natuurwonder als de stilling van de storm die eigenlijk een duiveluitdrijving is. Voor de antieke mens liggen de demonische machten overal op de loer: in ziekten, in natuurgeweld, in de dood.

Een belangrijke paragraaf in dit hoofdstuk is de vraag hoe het wonder zich tot de natuur verhoudt. In het verleden is het wonder dikwijls gedefinieerd als een gebeuren dat tegen de natuur ingaat. Lohfink bepleit een andere oplossing: het wonder gaat niet in tegen de natuur, maar verheft de natuur, brengt haar tot vervulling, om op die manier ruimte te houden én voor de natuurwetenschap én voor de theologie. Hoe dat dan precies werkt, maakt Lohfink niet duidelijk. Wel wijst hij erop dat de autonomie van natuur en mens op deze manier ernstig genomen kan worden. Bij de genezingswonderen blijkt dit uit het feit dat steeds geloof nodig is (Mar. 5,34; 6,5-6, 11,23). Hoe werkt dit in de natuur? Eerder in zijn verhaal heeft hij op het analogieprincipe (E. Troeltsch) gewezen: 'Wat vandaag niet gebeurt, is toen ook niet gebeurd', later spreekt hij over de plasticiteit, respectievelijk van de soepelheid van de natuur, om te eindigen met de opmerking dat Jezus wereldlijke krachten in beslag neemt die tot een diepte reiken die voor ons vandaag niet te doorgronden is.

De wonderen die Jezus verricht, zijn nooit ten behoeve van zichzelf of om zichzelf te legitimeren. Ze zijn steeds tekenen van Gods heerschappij en eindtijdelijke herschepping van Israël. Dat is het referentiekader van Jezus' wonderen, dat ontbreekt bij heidense wonderen zoals van Apollonius van Tyana. Jezus' machtsdaad aan de jongeman van Nain (Luc. 7,11-17) staat in een lange geschiedenis zoals het slot (v. 16) laat zien. Dat ontbreekt bij Apollonius; bij hem is het wonder een private aangelegenheid.

Naast de verkondiging van het heil is er bij Jezus het thema van het oordeel, een thema dat in alle lagen van de overlevering van de evangeliën is terug te vinden. Het thema speelt vooral, wanneer er meer sprake is van vijandschap en tegenstand, maar komt toch ook vanaf het begin aan de orde. Het hoort integraal tot het thema van de Gods heerschappij, omdat de verkondiging door Jezus van Gods heerschappij elke toehoorder voor een beslissing stelt. De proclamatie van Gods heerschappij brengt een *krisis*, een scheiding met zich mee. De oordeelsaankondigingen zijn vooral tegen Israël gericht. Dat heeft ermee te maken dat Jezus in heel zijn verkondiging op Israël is gericht. Het doel van deze oordeelsaankondigingen is het bewerkstelligen van omkeer.

Jezus en het Oude Testament

Lohfink gaat ervanuit dat Jezus tal van (belangrijke) passages uit de Schrift (het Oude Testament) heeft gekend door *learning by heart*. Hij ging als volwassene niet als een schriftgeleerde met de Schrift om. Hoe doet hij het dan wel? Daarvan geeft Lohfink drie steekproeven:

(1) In zijn verkondiging staat Gods heerschappij centraal. Dit thema speelt in het antieke jodendom een belangrijke rol: dat God nu al koning is en als koning heerser over de gehele wereld (Ps. 94; 96-99). We zouden hier volgens Lohfink te maken hebben met een theocratische voorstelling tegenover de eschatologische voorstelling waarin sprake is van een koningschap van God dat zich nog moet manifesteren, hetgeen aan het eind zal gebeuren. Jezus heeft volgens Lohfink teruggesproken op Jesaja 52,7-9 (een kerntekst van de Schrift, die zou berusten op het eerste gebod: gij zult geen andere goden vereren, Ex. 20,3; Deut. 5,7, vgl. Zach. 14,9) en op zichzelf betrokken: Hij is de vreugdebode die het goede nieuws aankondigt. Dit goede nieuws zegt dat Gods koningschap nu werkelijkheid wordt, dat zijn heerschappij nu aanbreekt.

(2) In het onzevader ontbreken diverse oudtestamentische thema's zoals Sion, Jeruzalem, het land Israël en Israël als staat. Het gaat wel over het bijeenbrengen van het Godsvolk, maar niet over Israël als nationale grootheid. Het gaat Jezus niet om het

oprichten van een nationale, goddelijke staat, maar om een nieuwe samenleving onder Gods heerschappij. Die nieuwe gemeenschap begint in de gemeenschap van de leerlingen. Karakteristiek voor deze nieuwe gemeenschap is dat men niet heerst, maar dient, als broeders onder elkaar. Een ware revolutie is dat te noemen, als je bedenkt dat de sofist Callicles zegt: 'Hoe kan iemand gelukkig zijn die iemand bedienen moet?'

(3) De Schrift kent tal van geweldsteksten (Ps. 58,7-9), Lohfink houdt teksten als Jesaja 2 en Micha 4 voor de kernteksten samen met Psalm 22 en Zacharia 9,9-10. Hij spreekt van een polyfonie van stemmen waaruit het niet altijd makkelijk is om telkens weer de hoofdstem te horen. Jezus heeft, zo Lohfink, het vierde lied van de lijdende knecht (Jes. 52-53) te midden van de vele stemmen opgemerkt en zijn eigen leven ermee geduid.

Wat Jezus gedaan heeft is uit de grote hoeveelheid wijsheid de rode draad van Gods wil tevoorschijn gebracht met een bewonderenswaardige gevoeligheid en dito onderscheidingsvermogen. Jezus' genialiteit bestaat erin dat hij al wat Israël ontdekt had tot zijn essentie herleidt, kritisch en creatief.

In dit verband duidt Lohfink duidt de verhouding OT tot NT: het OT vormt de basis van het christelijk geloof, het NT is daarvan de ultieme verheldering.

Heeft Jezus de Tora afgeschaft dan wel zichzelf als nieuwe wetgever gemanifesteerd? Het antwoord geeft Lohfink door opnieuw een aantal steekproeven te doen:

(1) Het dubbelgebod van de liefde: tot God en de naaste (= volksgenoot)(d.i. dus geen universele liefde) komt in de Tora voor (Deut. 6,7; Lev. 17,17-18). Wat Jezus gedaan heeft, is die twee geboden met elkaar verbinden.

(2) Ook de vijandsliefde (Luc. 6,27-30) die opmerkelijk is te noemen, omdat het als juist gezien werd in het oude Nabije Oosten om je vijand te benadelen, is niet nieuw, maar staat impliciet al in de Tora (Ex. 23,4-5; Lev. 19,17-18).

(3) Wat Jezus in de Bergrede doet in Matteüs 5,21-22 is het vijfde gebod om niet te moorden tot op de wortel begrijpen: woede vormt het begin van moord (zie Gen. 4,7).

(4) Het verbod om te scheiden is er om de vrouw in bescherming te nemen die aan de willekeur van de man is overgeleverd en zo tot een object verlaagd wordt. En hij neemt de eigenlijke wil van God in bescherming, die door het gewoonterecht overwoekerd was en waarvan de oorspronkelijke bedoeling niet meer herkenbaar was.

(5) De onverbidelijkheid van Jezus om hem te volgen, en niet eerst je vader te begraven (Luc. 9,59-60) lijkt in te gaan tegen het vierde gebod om je ouders te eren. Het is Gods doorbrekende heerschappij die alles overtreft in belangrijkheid. Zij laat geen uitstel toe. Daarom moeten zijn leerlingen ook afzien van alle familiebanden.

(6) Wat het overtreden van het sabbatsgebod betreft, wanneer Jezus op een sabbat geneest, zegt Lohfink opnieuw dat de verkondiging van Gods heerschappij van groter gewicht is dan dit gebod.

(7) Het Jezuswoord over de kwestie rein/onrein (Mar. 7,15) lijkt in strijd te zijn met de reinheidsvoorschriften. Lohfink houdt dat niet voor een fundamentele afwijzing, maar veel meer voor één die gezien moet worden in het licht van het zwerversleven van Jezus die eveneens staat onder het beslag van Jezus' verkondiging van de Gods heerschappij.

Kortom, wat Jezus doet met de Tora is de Tora interpreteren. Hij heeft begrepen in welke richting de Tora en haar dynamiek opgevat moet worden. Hij heeft haar met een bewonderenswaardige fijngevoeligheid vanuit haar kern geïnterpreteerd.

Het onvoorwaardelijke in Jezus' leven

Jezus was in zijn woorden onverbidelijk en onvoorwaardelijk, tegenover zichzelf en tegenover anderen (Mat. 5,29-30; 11,12-13; Luc. 9,24). Hij vraagt mensen 'helemaal'. Zo is de arme weduwe (Mar. 12,41-44) de weerspiegeling van Jezus die zijn leven 'helemaal' zal wegschenken. De bekeringen laten steeds zien dat Jezus niet voor zichzelf kiest: geen

zelfzucht, geen eer geven aan zichzelf, niet zichzelf tot Heer maken. Jezus is steeds onvoorwaardelijk, geheel op God gericht. Daarom bleef hij ook ongehuwd: het heeft te maken met een zich totaal wegschenken voor Gods heerschappij.

Hoe laat zich verklaren dat Jezus zo voor dit Koninkrijk ging? Dat maken de gelijkenissen van de parel en de schat duidelijk (Mat. 13,44-46). Lohfink meent dat het aankomt op de overstromende vreugde waarmee beide vindere alles verkopen. Later zal hij zeggen dat het de glans, de schittering, het geluk van Gods heerschappij zijn, die Jezus in beweging zet voor Gods heerschappij en die hem ertoe brengt om van alles afstand te doen en van alles af te zien. Hij heeft Gods heerschappij zo ervaren: als een verrassende en overstromende rijkdom (zie de vele gelijkenissen [Mar. 4,8.30-32, Luc. 15,11-32, Mat. 13,32.33; 18,23-25; 20,1-16] en wonderen [Mar. 14,3-9; Luc. 5,1-11, Joh. 2,1-12; Marc. 6,3] die daarvan vertellen). Overvloed, rijkdom en overdadige luxe kenmerken de heilstijd. Die bereikt de mens, als hij zich in dienst laat nemen voor Gods plan.

Lijden sterven en opstanding

In drie symboolhandelingen maakt Jezus ruimte voor Gods heerschappij:

(1) Zijn koninklijke intocht in Jeruzalem. Hij trok als een arme en ongewapende vredesmessias volgens Zacharia 9,9 en 14,9 de stad binnen op een ezel. Daarmee stelde hij als vertegenwoordiger van Gods heerschappij een teken van die heerschappij.

(2) De tempelactie, omdat het uitroepen van Gods heerschappij ook het tempeldomein aangaat. De koning is voor de tempel verantwoordelijk. Deze actie is niet tegen de tempel als zodanig gericht, maar tegen al wat niet strookt met de heiligheid van de eindtijdelijke tempel.

(3) Brood en wijngebaar als symboolhandeling van zijn dood als verzoening voor Israël en de volkeren en als vernieuwing van het Sinaïverbond. Het begrip 'tempel' zou zo, volgens Lohfink een nieuwe betekenis krijgen: zijn binnenste kern zijn niet langer de vele offers, maar het levensoffer van Jezus, zijn zelfgave tot in de dood.

Lohfink duidt Jezus' dood als boetedoening, maar maakt niet goed duidelijk wat hij daar nu precies onder verstaat. In principe is het 'de straf die een rechter oplegt, opdat de door de dader gepleegde misdaad vergoed/vereffend wordt'. Lohfink duidt het als het antwoord dat God geeft op Israëls schuld: het afwijzen door Israël van Gods heerschappij. Jezus heeft, zo Lohfink, zijn dood als plaatsvervangend voor velen, als een zoenoffer voor Israël verstaan. Lohfink blijkt echter plaatsvervangend te zien als een vorm van hulpverlening. Vergeving voldoet in deze situatie niet, omdat de consequenties van de zonden dan niet ernstig worden genomen. Daarom is boetedoening nodig. Jezus neemt nu de verantwoording van de gevolgen voor wat de ander deed op zich. Jezus' dood laat nog iets anders zien, en wel de verborgen en nederige gestalte van Gods heerschappij. Gods heerschappij komt precies daar waar Jezus zichzelf prijsgeeft. Die prijsgeve wordt zichtbaar op zijn laatste dag: zijn biddend worstelen, zijn aanhouding, verhoor door Annas, de zitting van de Hoge Raad, de overlevering aan de Romeinse prefect Pilatus, zijn veroordeling, geseling, bespottend, terechtstelling en begraving, dit alles binnen 24 uur. Om de schuldvraag mogen we niet heen. Maar die is complex. Het brengt Lohfink ertoe om te zeggen dat we er allemaal mee te maken hebben. De schuld van eenieder van ons wordt blootgelegd.

De vraag is: hoe het kwam na zijn dood tot het paasgeloof? We moeten beginnen bij de vlucht van de leerlingen, naar het veilige Galilea. Daar vonden de verschijningen plaats, niet in Jeruzalem. Sommige nieuwtestamentici menen dat na Jezus' dood geen verschijningen of visioenen hebben plaatsgevonden, maar dat het 'ervaringen' waren, *disclosures* dat Jezus niet in de dood was achtergebleven. Oudere hypothesen zijn dat het gaat om subjectieve visioenen. Lohfink meent dat je die twee: paasverschijningen als bovennatuurlijke

gebeurtenissen en menselijke visioenen niet tegen elkaar hoeft uit te spelen: ze kunnen en Gods werk zijn en mensenwerk: God die productieve verbeeldingskracht van de mens gebruikt om zich temidden van de geschiedenis te openbaren.

In welk voorstellingsmodel kwam de paaservaring tot stand? Op drie manieren:

(1) Een door lijden en dood vernederd mens wordt door God 'verheven' (Jes. 52,13-15) of 'verhoogd' (Ps. 110).

(2) Een mens wordt op het einde van zijn leven weggenomen/opgenomen in de hemel (Gen. 5,24; 2 Kon. 2,1-18).

(3) De eindtijdelijke opwekking uit de doden (Jes. 26,19; Dan. 12,2). Die eindtijdelijkheid vinden we niet terug in de paasverhalen, maar Lohfink meent dat er wel tal van aanwijzingen zijn dat Jezus' verrijzenis als eindtijdelijke gebeurtenis is ervaren:

(a) De opwekking van de heiligen (Mat. 27,51-53) waaruit een hooggespannen eschatologische sfeer blijkt.

(b) De terugkeer van de leerlingen naar Jeruzalem die daar de algemene opstanding verwachten + het bericht van het open graf.

(c) De aanvulling van de lege plaats met Mattias om de eindtijdelijke functie van de twaalf (Mat. 19,28) te handhaven.

(d) Het spreken in tongen/het komen van de Geest als fenomenen van de eindtijd (Joël 3,1-5).

(e) Ook het vieren van de maaltijd staat onder het eschatologisch teken: Maranatha. Wat is er van dit hooggespannen uitzien naar de parousie tijdens de eerste weken na Jezus' dood geworden? Daarvoor moeten we zien dat alle paasteksten hun hoogtepunt vinden in de zending van de leerlingen. Ze verlaten Jeruzalem, hoewel ze tegelijkertijd de wederkomst verwachten. Deze verwachting weet namelijk dat er nu/vandaag gehandeld moet worden.

De hoogheidsaanspraak van Jezus

De vraag is: welke hoogheidsaanspraak blijkt uit de woorden en handelingen van Jezus? Dat laat zich niet makkelijk bepalen, omdat Jezus over zichzelf liever omsluiert en onrechtstreeks spreekt.

(1) Heeft hij zichzelf als een *profeet* gezien? Dat mogen de mensen die hem ontmoet hebben, wel gedaan hebben (zie Mar. 8,27-28), maar zo heeft hij zichzelf nooit gezien, zo Lohfink. Anders zou Jezus in de lijn van de profeten wel gezegd hebben: 'Zo spreekt de Heer' of woorden van gelijke strekking. In plaats daarvan zegt hij: 'Amen, ik zeg jullie'. Enerzijds spreekt hij als een soeverein in eigen naam en op eigen gezag, anderzijds vanuit een uiterste intimiteit met God.

(2) Heeft hij zichzelf een *messias* genoemd? Zo is hij wel door anderen gezien en genoemd, zelf is hij terughoudend met het gebruik van die titel, zeker ook omdat messias in zijn tijd een gevaarlijk en ophitsend woord was. Voor de Hoge Raad ontkent hij niet dat hij de messias is. Hij blijft echter gereserveerdheid en terughoudendheid aan de dag leggen.

(3) De zaken liggen anders bij het begrip '*mensenzoon*'. Dat begrip uit het boek Daniël heeft Jezus veelvuldig gebruikt, maar ook in betekenis gewijzigd:

(a) Gods heerschappij komt niet aan het eind van de geschiedenis, maar breekt nu al aan.

(b) Mensenzoon is in het NT geen woord voor een collectief: Israël, maar voor een persoon: Jezus.

(c) Er is geen sprake van dienst aan de mensenzoon, de mensenzoon dient zelf. Lohfink noemt mensenzoon een codewoord voor de eindtijdelijke menselijke samenleving die God in en door Israël in de wereld tot stand brengt.

Bijzonder in dit verband zijn ook zijn 'ik'-uitspraken te noemen, die van een eigen volmacht getuigen, waar in het OT het 'Ik' steeds op God terugslaat. Gods heerschappij staat bij Jezus

steeds voorop. Wat hij doet is deze heerschappij met zijn persoon verbinden. Jezus spreekt en handelt zo alsof hij op Gods plaats staat en alsof door hem God zelf naar zijn volk komt. Jezus' radicale proclamatie van Gods heerschappij bevat een impliciete christologie, zo Lohfink, maar misschien is het beter om te zeggen een impliciete theologie. In het Johannesevangelie is sprake van een expliciete christologie (Joh. 14,9; 10,30). Maar dat was niet, zo Lohfink, de taal van Jezus zelf. Bij hem is het enerzijds ondubbelzinnig, maar toch verborgen en impliciet.

Hoe heeft de kerk daarop gereageerd? De kerk heeft de uitspraak geformuleerd dat Jezus waarlijk mens en waarlijk God was. De moeite van mensen zit niet zozeer in het feit dat hij mens was, maar wel en veel meer dat hij God was. Het heeft de vraag opgeroepen of men van Jezus niet nadien een bovenmenselijk, goddelijk persoon heeft gemaakt: de zgn. *apothēsis* (= vergoddelijking). Lohfink laat zien dat de godsdiensthistorische achtergrond daarvan niet past bij de manier waarop er in het NT over Jezus gesproken wordt.

Anderen zeggen dat dit spreken over Jezus als waarlijk God niet past bij het strenge, joodse monotheïsme, maar dat het veeleer onder invloed van het hellenistische denken is gebeurd waarin men spreekt van 'goddelijke mensen' (*theioi andres*).

Lohfink meent dat deze belijdenis ('waarlijk God') midden in Israël zijn ontstaan vindt. Hoe konden de apostelen en anderen uitdrukken dat God zelf in Jezus helemaal en onovertrefbaar gesproken en gehandeld heeft? Dat kon eschatologisch, vanuit een eindperspectief en protologisch, vanuit een beginperspectief.

(a) Om met het eerste te beginnen: het definitieve, voor altijd geldende vindt aan het einde plaats. Op die eindtijdelijke manier wordt er ook over Jezus gesproken (zie Hand. 2,36, Mat. 28,18; Rom. 1,3-4, Fil. 2,9-11): Hij is de Heer, en heeft alle macht. Het is niet zo dat hij pas nadien die titels heeft gekregen, ofwel dat Jezus pas door zijn opstanding iemand zou zijn geworden die hij voordien niet was. Nee, Jezus' verheffing is een eindtijdelijk gebeuren, d.w.z. hier handelt God in zoverre definitief, als hij laat zien wie Jezus in waarheid was en zo eindtijdelijk laat blijken wie Hij altijd was.

(b) Het ware wezen van iemand kan ook proto-logisch onder woorden worden gebracht. In het OT gebeurt dat met de wijsheid/Tora die voor alle tijden was. In het Johannesevangelie wordt datzelfde van de *logos*, het Woord, gezegd: het Woord dat God was. Alle uitspraken over Jezus als Heer, Zoon van God, in het NT worden in oudtestamentische joodse denkpatronen geformuleerd. Deze hoge christologie vindt haar basis in de claim en het hoogheidsbewustzijn van Jezus: Hij spreekt en handelt als iemand die de plaats van God inneemt en hij handelt eindtijdelijk, d.w.z. definitief.

Gods heerschappij: een utopie?

- Lohfink eindigt zijn boek met de vraag of Gods heerschappij een utopie is, in de zin dat zij zich in de toekomst zal vestigen. Lohfink ontkent dat. Het gaat om een toekomst die nu al werkelijkheid is.

- Waar utopieën de toekomst nauwgezet uittekenen, doet Jezus dat niet. Hij gebruikt een enkel beeld: dat van de tafelgemeenschap, en handelt daarmee dien-overeenkomstig.

- In utopieën zit ook vooruitgangsgeloof. Ook dat ontbreekt bij Jezus. In zijn visie is meer sprake van een stille revolutie die klein begint, maar aan het einde tot iets groots zal leiden.

- In utopieën zit ook geloof in de vervolmaking van de mens. Bij Jezus gaat het wel om 'volmaakt' (*tamim*) zijn van de mens, maar dan in de zin van 'onverdeelde overgave aan Gods wil'.

Evaluatie

(1) Lohfink wekt de indruk om een boek te schrijven over de historische Jezus. De historiciteit speelt eigenlijk alleen bij het passieverhaal waarbij Lohfink simpel teruggrijpt

op Marcus. Hij weegt de evangeliën niet. In het eerste hoofdstuk schenkt hij wel ruime aandacht aan de verhouding tussen feit en interpretatie, maar niet aan de verhouding tussen de ene historie en de vier verhalen/evangeliën over Jezus. Een enkele keer heeft hij het over oudste teksten. Wat hij toch eigenlijk doet, is tot een beeld van Jezus komen op basis van alle evangeliën, vooral op de synoptische evangeliën, en toch ook op het Johannesevangelie, hoewel hij aan het begin zegt dat hij dat evangelie erbuiten zal laten. Het was netjes geweest, als hij in zijn historisch onderzoek toch ook aan dat evangelie specifieke aandacht had geschonken, juist ook omdat er in het onderzoek wordt gezegd dat het historisch op diverse plaatsen, waaronder het passieverhaal, klopt.

(2) Het kernwoord van het boek is: Gods (eindtijdelijke) heerschappij die nu/vandaag al aanbreekt. Dat wordt op zowat alle pagina's van het boek genoemd, en als argument genoemd voor Jezus doen en laten.

(3) Een tweede belangrijk thema is: het bijeenbrengen van Israël. In het OT gaat het dan om bijeenbrengen van Israël uit de verstrooiing. Dat aspect ontbreekt in het NT. Lohfink ziet dat aspect van het bijeenbrengen terug in de aanstelling van de twaalf leerlingen die verwijzen naar de twaalf stammen. Met dit bijeenbrengen van Israël had Jezus de nieuwe samenleving onder Gods heerschappij op het oog. In de gemeenschap van de leerlingen begon deze nieuwe samenleving.

(4) Wat opvalt is dat het begrip 'eindtijdelijkheid' in Lohfink's boek een centrale rol speelt. Het keert voortdurend terug. Dat gebeurt om het beslissend en definitief karakter van Gods handelen dat in Jezus plaatsvindt, mee aan te duiden. Maar Lohfink verbindt ook steeds met het gegeven dat deze eindtijdelijkheid nu plaatsvindt, om handelen 'vandaag' vraagt.

(5) Lohfink lijkt me toch niet helemaal te ontkomen aan een theocratische opvatting van de Godsheerschappij, als hij zegt dat geen enkele levensdomein van deze heerschappij uitgezonderd is.

(6) Twee dingen vallen me op: (a) het ontbreken van een hoofdstuk over Jezus' doop als ook over de hemelvaart (onderwerp van zijn proefschrift!) en (b) Lohfink zegt niets over de verhouding van Jezus tot God, evenmin over de verhouding tot zijn moeder (Maria), opmerkelijk voor een r.k. theoloog, maar hij zegt ook niets over Jezus tegenspelers als de farizeeën, schriftgeleerden en sadduceeën.

(7) Wanneer Lohfink spreekt over de verschillende vormen van betrokkenheid bij Jezus, door hem 'roeping' genoemd, ontbreekt een opvallende groep: de menigte.

(8) Lohfink probeert met zijn opvatting over het wonder binnen het natuurwetenschappelijk denken te blijven, getuige het veelvuldig voorkomend woordje 'natuur'. Hij spreekt over het wonder als 'verheffing van de natuur', terwijl hij elders spreekt over de plasticiteit van de natuur. Een gewone bijbellezer zal blijven zeggen dat het niet kan. Kortom, Lohfink biedt geen echte oplossing voor het probleem van de lezer.¹

(9) Lohfink is hoofd van de afdeling in Rome van 'De theologie van het volk Gods'. Dat woord 'volk Gods' is een veel voorkomende uitdrukking in de r.k. theologie voor de kerk. In dit boek gebruikt hij een iets andere formulering: het Godsvolk, waarmee Israël bedoeld wordt. In zijn boek zet hij de twee Godsvolken dikwijls naast elkaar zonder precies hun relatie te benoemen.

*Den Haag-Zuidwest,
31 januari 2019*

---

¹ Zie voor een andere weg: N.A. RIEMERSMA, *Aan de dode een wonder gedaan. Een exegetisch-hermeneutische studie naar de dodenopwekking in Lucas 7,11-17 in relatie tot 1 Koningen 17,17-24 en Vita Apollonii IV,45* (ACEBT Sup. Series 14), Bergambacht 2016, 11-12.55-73.231-233.